

Neegzistuojanti bibliografija: lietuvių DP planuotų išleisti, spaudai parengtų ir jai atiduotų knygų bibliografinis sąrašas

Remigijus MISIŪNAS

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius, el. p. remigijus.misiunas@kf.vu.lt

Straipsnyje analizuojama lietuvių DP leidybinė situacija Vakarų Europoje 1945–1952 m., pagrindinį dėmesį skiriant nerealizuotoms leidybinėms idėjoms. Pastarųjų (spaudai parengtų rankraščių, pradėtų rašyti ar tik planuotų rengti) skaičius nedaug nusileidžia išleistų knygų skaičiui (daugiau nei 1000). Analizuojamos priežastys, dėl kurių šios knygos nebuvo išleistos, taip pat neišleistų knygų repertuaras bei kai kurių iš šių rankraščių likimas po 1952 m.

Reikšminiai žodžiai: lietuviai DP; lietuvių DP leidyba; leidybiniai planai; repertuaras.

Knygų leidybos istorija liudija, kad šalia išleidžiamų knygų visuomet egzistuoja daugybė rankraščių, kurie taip ir netampa knyga. Be visiems laikmečiams bendros tai lemiančios priežasties – jų netinkamumo spaudai, – būna ir kitų, būdingų vienam ir kitam knygos raidos etapui. Tai pasakytina ir apie lietuvių DP („displaced persons“ – perkeltieji asmenys) 1945–1952 knygos istoriją.

DP knyga per nepriklausomybės metus grįžo į Lietuvą, neblogai pažinta ir jos istorija. Įveikdami ekonominius, politinius, buitinius ir kitus sunkumus apie 60 000 iš Lietuvos nuo antros sovietinės okupacijos pasitraukusių lietuvių, prisiglaudę keliose Vakarų Europos šalyse išsibarsčiusiose DP stovyklose, sukūrė savo leidybos sistemą. Įveikti įvairias kliūtis padėjo leidybos augimą stimuliuojančios sąlygos – švietimo sistemos poreikiai (per trumpą laiką susiformavo daugybė institucijų, pradedant vaikų darželiais ir baigiant aukštosiomis mokyklomis, taipogi įvairias suaugusiųjų mokymo formas apėmusi lietuviška mokymo sistema), nepaprastai aktyvus lietuvių DP literatūrinis gyvenimas ir grožinės literatūros poreikis. Be to, vienais pagrindinių leidybos ramsčių tapo propagandinio pobūdžio bei religinė literatūra. Šios bei kitos leidybą skatinusios sąlygos (ypač lietuviškos knygos stygius) darė įtakos leidybos orientacijai, apimčiai ir repertuarui.

Leidybos užuomazgos pastebimos tuoj po karo pabaigos. Nepaisant pirmųjų taikos mėnesių sumaišties, jos stiprėjo ir iki 1945 m. pabaigos, per pusmetį išleistos 107 knygos. 1946 m. tapo geriausia lietuviškai DP knygai

metais – dienos šviesą išvydo 333 knygos. Tokią gausą galima aiškinti sąlyginiu DP gyvenimo sąlygų nusistovėjimu: baigėsi karštligiškas stovyklų kūrimas, daugelis surado laikinus namus, sparčiai formavosi švietimo sistema, įvairėjo visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas, tad daugiausia privačios iniciatyvos pastangomis buvo įveikiamos kliūtys leidybos kelyje. Tačiau kiekybė toli gražu nereiškė kokybės ir juo toliau, tuo garsiau amžininkai priekaištavo ir autoriams, ir leidėjams dėl menkaverčių knygų leidybos.

1947 m. leidyba netikėtai sumažėjo: pasirodė 286 knygos. Tai lėmė ne viena priežastis – okupacinės karinės valdžios leidimų leisti knygas krizė JAV zonoje, kur pusę metų jie veik nebuvo išduodami, dalinis rinkos užpildymas – pelnas nebegrįždavo taip greitai kaip anksčiau (todėl beveik prapuolė pelningiausių knygų – žodynų, kalbų mokymosi bei religinės literatūros – leidyba besivertę anoniminiai leidėjai) ir, matyt, amžininkų pastebėta individualios iniciatyvos stoka [13]. Ko gero, dalis kaltės tenka ir dvasinei DP būsenai: blėstant vilčiai grįžti namo ir nematant jokių perspektyvų, prapuldavo noras imtis tokio keblaus darbo kaip leidyba. Teisintis ir lietuviams būdingu lėtumu bei apskresnių žmonių stoka, juoba jie vieni ne viską galėjo padaryti [17].

Tikėtasi, kad reikalai pasitaisys 1948 m., bet kortas sumaišė birželį Vakarų Vokietijoje įvykusi valiutos reforma, po kurios labai sumažėjo knygų prekybos apimtys. Tai tuoj pat atsiliepė leidybai – leidėjai neturėjo lėšų užmokėti spaustuvėms. Vis dėlto jų užsispyrimo dėka 1948 m. pasirodė

216 knygų. 1949 m., nepaisant leidėjų pastangų taikytis prie kintančių sąlygų, situacija toliau prastėjo, tuo labiau kad tai buvo masinės lietuvių emigracijos į JAV, pakirtusios visą lietuvių visuomeninę bei kultūrinę veiklą Vakarų Europoje, metai. Tais metais dienos šviesa išvydo 80 knygų; veik dvigubai – iki 46 – sumažėjo leidėjų skaičius.

1950 m. leidyba dar labiau sumenko: pasirodė 50 knygų, o 1951 m. – tik 30 knygų, ir amžininkus stebino ne tai, kad lietuviškos knygos padėtis darėsi vis beviltiškesnė, o kad vis dar tų knygų ir kitokių naujų leidinių pasirodo knygų rinkoje [3]. Antra vertus, nors dauguma leidėjų emigravo, tačiau šalia nedaugelio pasilikusių atsirado ir vienas kitas naujai darbą pradėjęs leidėjas. Šie stengėsi prisitaikyti prie naujų sąlygų ir ieškojo naujų darbo formų. Pradėta kurti sava, lietuviška poligrafinė bazė. Be to, apie 1950–1952 m. kilo nauja lietuviškos knygos stokos banga, nes leidybai persikėlus į JAV, ten išleistos knygos dėl kainos doleriais (pavertus vietine valiuta) buvo sunkiai prieinamos Vakarų Europos lietuviams. Tuo pasinaudojo čia likę leidėjai, kurie dėl spaudos darbų pigumo kartu orientavosi į viso pasaulio lietuvius, todėl 1952 m. leidybinės produkcijos apimtys nežymiai, bet padidėjo – pasirodė 40 knygų.

Iš viso 1945–1952 m. Vakarų Europoje dienos šviesą išvydo daugiau kaip 1000 lietuvių DP knygų¹. Tačiau kiek tuo metu spaudai rengtų knygų liko rankraščiuose, sunku atsakyti. Kiek lengviau paaiškinti, kodėl viena ar kita neišvydo dienos šviesos. Pavyzdžiui, popieriaus ir pinigų stygius versdavo leidėjus iš kelių turėtų rankraščių spaudai atiduoti vieną. Taipogi nemažam knygų kiekiui negauta okupacinės karinės valdžios leidimų spausdinti, daug autorių nesugebėjo rasti leidėjų savo rankraščiams.

Tyrinėjant lietuvių DP knygos istoriją buvo surinkta nemažai informacijos. Vienas jos šaltinių buvo Aleksandro Ružancovo vadovautos Lietuvių bibliografinės tarnybos (LBT) dokumentai. LBT kaupė žinias apie spaudai rengtus leidinius, kartkarčiais informaciją apie juos – deja, tik statistinę – skelbdavo DP periodiniuose leidiniuose.

Taipogi informaciją apie spaudai rengiamus leidinius rinko ir Lietuvių tremtinių bendruomenės (LTB) Švietimo valdybos Knygų leidimo komisija (KLK), bet paprastai tik apie vadovėlius ir knygas, kurias buvo galima naudoti mokyklose, o jų pavadinimus skelbdavo spaudoje, kad būtų išvengta dubliavimo. Fragmentiškų žinių apie parašytas ar spaudai parengtas knygas rasta DP periodiniuose leidiniuose, leidėjai apie savo planus informuodavo skaitytojus į išleistas knygas įdėtuose leidinių (išleistų ir parengtų spaudai) sąrašuose.

Informacijos rasta ir archyvinėje įvairių išėivių organizacijų medžiagoje, kuri saugoma Lituaniistikos tyrimų ir studijų centro (LTSC) Pasaulio lietuvių archyve (PLA, Čikaga), Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos (VUMB)

ir Mokslų akademijos bibliotekos (MAB) rankraščių skyriuose. Iš tokių archyvų pažymėtinas LTB Švietimo valdybos archyvas, kur yra daug informacijos apie jos ir KLK pastangas leisti mokymo literatūrą, konkrečiai – susirašinėjimas leidimų klausimu su okupacinėmis ir globos institucijomis, planuojamų išleisti knygų sąrašai, iš kurių ypatingo dėmesio nusipelno du, matyt, Švietimo valdybos atstovo Didžiosios Britanijos okupacinėje zonoje Mato Krikščiuo oficialiems pareigūnams siųsti sąrašai: vadinamasis „Nežinomo asmens“, nes jis nepasirašytas ir M. Krikščiuui jį galima priskirti remiantis šalutiniais duomenimis, daugiausia parašymo vieta ir laiku, laiško UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) darbuotojui Foster juodraštis, rašytas 1946 m. pradžioje, kur nurodyti lietuviams reikalingi 35 vadovėliai, ir „Books for Use of Lithuanian Displaced Persons“ [81] („Lietuviams DP reikalingos knygos“).

Apie Švietimo valdybos leidybinius planus galima susidaryti vaizdą remiantis jos, matyt, 1946 m. pabaigoje UNRRA siūstu sąrašu (Wiesbadeno lietuvių komiteto laiško UNRRA juodraštis, 1946 m. ruduo? [53]), taip pat dokumentais, susijusiais su vėlesnių planų rengimu (M. Židonio laišku amerikiečių karinei administracijai, Kassel-Mattenberg, 1947, birželio 13; M. Židonio laišku D. Jasaičiui ir S. Barzduko laišku Švietimo valdybai [22]).

Iš kitų organizacijų leidybinių planų daug galima patirti apie VLIK'o užmojus, remiantis vieno jo pokarinio vadovo S. Kairio (J. Kaminsko) archyvu (vadinamuoju VLIK'o „Propagandos darbo ir organizacijos planu“ [24]).

Remiantis šiais šaltiniais sudarytame neišleistų DP leidinių sąrašė šiuo metu yra daugiau nei pusšesto šimto knygų. Į sąrašą įtrauktos planuotos, parengtos spaudai ar jai atiduotos knygos. Padaryta išimtis iki 1952 m. pabaigos išleistoms knygoms – toms, kurios buvo pradėtos rengti Vakarų Europoje, bet pasirodė jau už jos ribų.

Žvelgiant į jų repertuarą krinta į akis, kad šis panašus į išleistųjų. Gausumu visus kitus leidinius lenkė vadovėliai, kurių ketinta išleisti daugiau nei pusantro šimto. Kone trečdalis jų sudarė matematikos mokymo priemonės, daugiau kaip po dešimt – anglų ir lietuvių kalbų, istorijos, tikybos, fizikos vadovėliai, kitų – po kelias ar viena dvi. Per 80 šių vadovėlių turėjo būti pakartotinės Lietuvoje išleistų vadovėlių laidos, daugiausia – prieškarinių, nors ketinta perleisti ir gan senus, kaip, pavyzdžiui, J. Gabrio „Trumpą lietuvių kalbos gramatiką“ (1905), A. Aleknos „Bažnyčios istoriją“ (1906), J. Damijonaičio „Lietuvių kalbos gramatiką“ (1908) bei P. Klimo „Lietuvių kalbos sintaksę“ (1915) ir „Lietuvos istoriją“ (1919).

Dauguma šių vadovėlių planuota skelbti 1945–1947 m., kai lietuviška DP švietimo sistema formavosi ir, nepaisant išleidžiamų vadovėlių gausos, jų vis stigo, – tai liudija ir nemenki planuoti tiražai, nuo 1000 iki 3000 egz., o kai

¹ Smulkiau apie lietuvių DP knygų leidybą žr.: Misiūnas, Remigijus. Barakų kultūros knygos. Vilnius, 2003.

kurių, kaip Juozo Avižonio „First English Steps for Lithuanian Schools: anglų kalbos vadovėlis pradžios mokyklai“ – 10 000 egz. [29]. Daliai šių vadovėlių jau buvo rasti leidėjai, bet kone kiekvienas tų leidinių turi savo nepasirodymo istoriją. Sakysim, neretai leidėjai dėl įvairių priežasčių atsisakydavo leisti knygą. Būdavo, kad nesutardavo dėl išleidimo sąlygų su Švietimo valdyba, kaip nutiko su J. Valicko „Chemijos mokslo vadovėliu“. Jo leidėjai – broliai Šulaičiai – prašė iš valdybos 5000 RM paramos, bet ar šiai suma pasirodė per didelė, ar leidėjai nesutiko su sąlyga už paramą atsilyginti knygomis, duodant 28% nuolaidą nuo kainos [11]. Kitąsyk vadovėliai nepasirodydavo dėl leidėjų „gausos“, kaip nutiko su S. Zobarsko „Aušrele“, kurios kelias dalis pretendavo leisti du leidėjai, ir, regis, Švietimo valdyba nesugebėjo su jais iki galo susitarti.

Vadovėlių leidybai, kaip minėta, stiprus smūgis buvo valiutos reforma. Pavyzdžiui, po jos M. Krikščiūnas, ketinęs išleisti „Fizikos vadovėlį“, mėgino iš britų zonos mokyklų surinkti išankstinius užsakymus, imdamas po 3 DM už egzempliorių [18], bet nieko nepėšė. Be to, tuo metu nemažo skaičiaus vadovėlių likimą nulemdavo jų autorių emigracija, nes kitąsyk jie patys rūpindavosi jų išleidimu, kaip nutiko su V. Petraičio vadovėliu „Kintamosios srovės pagrindai“, – jo leidimas nutrūko autoriui 1948 m. vasarą išvykus į JAV [56]. Panašus ir A. Semėno „Radijo technikos vadovėlio“ likimas – autoriui išvykus į Angliją, jo išleidimu rūpinosi Žalėvičius [59], bet neįstengė užbaigti pradėto darbo.

Žinia, labiausiai skaudu ne tiek dėl nepavykusių pakartotinių vadovėlių laidų, kiek dėl parengtų pokario metais, nes, regis, daugumos rankraščiai prapuolė negrįžtamai. Kol kas tegalime spėlioti, kaip turėjo atrodyti B. Brazdžionio rengtas leidinys „Šeši dešimtmečiai. Lietuvių literatūra nuo 1884 iki 1944 m.: naujosios literatūros apžvalga mokyklai ir visuomenei“ ar jo ir I. Malinausko „Elementorius pradžios mokyklai“, jauno, 1944 m. disertaciją apsigynusio istoriko Antano Kimsos „Lietuvos istorija: vyresnėms gimnazijos klasėms“ ir „Visuotinės istorijos vadovėlis: vyresnėms gimnazijos klasėms“, kuriuos autorius parengė dirbdamas Ravensburgo lietuvių gimnazijoje [58]. Taipogi vargu ar kam nors pavyks pamatyti stovyklose veikusių profesinių kursų klausytojams skirtas mokymo priemones, tokias kaip Algirdo Antano Didžiulio „Metalų technologija“ ir „Metalų virinimas“, K. Krikščiukaičio „Urbanizmo vadovėlis“, Grožvydo Juozo Lazausko „Verpalų ir audinių gamybinis skaičiavimas“ bei gydytojams ir studentams skirtą A. Čerškaus „Įvadą į chirurgiją“.

Beje, po 1948 m. dėl prasidėjusios emigracijos ir lietuviškos švietimo sistemos griuvimo, padaugėjo siūlymų išleisti mokymo priemones, pirmiausia skirtas mokymui šeimoje. Sakysim, raginta išleisti universalią maldaknygę

su lietuvių kalbos rašybos taisyklėmis ir katekizmu [20], leidinį „Lietuvių dainorėliai“ kartu su lietuviškų dainų ir giesmių plokštelėmis mokymo tikslams [86], kviesta rasti keletą pedagogų, kurie, turėdami leidėją, parengtų tėvų mokyklai bent skaitymo ir rašymo populiarių vadovėlių [28]. Buvo keli planai išleisti lietuvių literatūros antologijas (pavyzdžiui, S. Vykinto rengtus dviejų dalių „Lietuvių skaitymus“, sudarytus iš lietuvių rašytojų ir pedagogų trumpai, bet vaizdžiai ir patraukliai parašytų vaizdelių apie Lietuvos praeitį ir tą metą bei geriausių lietuvių beletristikos bei poezijos kūrinių su geriausių dailininkų iliustracijomis [86]) ir vienas jų – vienintelis iš žinomų mokymo literatūros planų – buvo įgyvendintas. Pranas Gaučys, būdamas Švietimo valdybos pirmininku, susitarė su JAV gyvenusiu rašytoju Antanu Vaičiulaičiu, kad šis parengs poezijos ir prozos antologijas mokykloms; jas planuota išleisti Vokietijoje, bet dėl emigracijos jos pasirodė Čikagoje [16].

Šiek tiek gausa mokymo literatūrai nusileido grožinės literatūros projektai (apie 130). Tarp jų žanrinio požiūriu dominavo proza (per 40). Tarp šių knygų yra tokių, kurios galbūt buvo išleistos vėliau kitais pavadinimais. Sakysim, 1949 m. broliai Šulaičiai buvo sutarę su P. Andriūšiu dėl jo romano ir feljetonų knygos išleidimo, bet planai žlugo rašytojui emigravus į Australiją. Leidėjai gražino rašytojui feljetonų rankraštį, o romaną prašė atsiųsti pabaigus, gundydami, kad Vokietijoje išleisti daug lengviau nei Australijoje [72]. Turint omeny P. Andriūšio knygų pasirodymo chronologiją, galima spėti, kad tas taip trokštas romanas gal buvo 1951 m. pasirodęs „Sudie, kvietkeli“ (o kad leidėjų noras nebuvo tuščias, rodo už šią knygą autoriui skirta 1951 m. Lietuvių rašytojų draugijos premija). Tarp knygų, žadėtų išleisti vienu pavadinimu, o vėliau pasirodžiusių kitu, galėjo būti L. Dovydeno romanas iš knygnešių gyvenimo „Klementas Dūda“, J. Jankaus romanas iš ūkininkų gyvenimo „Žemė ir žmonės“, apie kurį žinoma, kad rašytojas jį rašė 1949 m. pradžioje [76]; J. Švaisito romanas apie 1940–1941 m. įvykius Lietuvoje „Autovežimai suburzgė“ ir romanas apie lietuvių DP gyvenimą Vokietijoje „Saulėtas rytas“ ar S. Būdavo romanas apie tremtinių gyvenimą Vokietijoje „Žmonės be namų“, apie kuriuos, kaip apie parašytus, skelbta jau 1946 m. [80]. 1947 m. kaip rašomas įvardytas J. Savickio novelių rinkinys galėjo tapti 1951 m. JAV išleistu rinkiniu „Raudoni batukai“, bet galėjo būti ir 6-ojo dešimtmečio pradžioje prapuolusiu novelių rinkiniu, o anonsuotas „Dienraštis“ gal pasirodė kaip „Žemė dega“ (1956). Kanadoje gyvenusios rašytojos M. Aukštaitės rankraštis „Mirštančios akys“ kitu pavadinimu buvo išleistas 1963 m.

Yra rankraščių, apie kuriuos tikrai žinoma, kad jie pasirodė, kaip Juozo Krumino romanas „Šeštasis medis“. Jo rankraštį buvo įsigiję broliai Šulaičiai, tačiau nespėjo jo išleisti Vokietijoje. Po rašytojo mirties 1951 m. romano likimu susirūpino Lietuvių rašytojų tremtinių draugija, bet leidėjai, sumokėję J. Kruminui už jo teises, norėjo romaną

pasilaikyti, juoba nebuvo įsipareigoję skubiai išleisti, o ir autorius savo laiku tokios sąlygos nekėlė [21]. Kol kas lieka paslaptis, kaip romanas atsidūrė „Nidos“ leidykloje, kuri jį išleido 1963 m. Kitais duomenimis, „Šeštas medis“ buvo pirmoji J. Krumino sumanyto romano dalis ir vaizdavo sovietinę okupaciją, antrąją, skirtą nacių okupacijai, autorius ketino pavadinti „Sidabrinis lietus“ [39].

Nemažai prozos rankraščių taip ir neišvydo dienos šviesos, nepaisant to, kad kai kuriuos ir labai mėginta išleisti. Pavyzdžiui, P. Abelkis savo apysaką „Piemuo“ buvo atidavęs spausdinti Vokietijoje [71], tačiau, matyt, nebai-gė pristigęs lėšų ir dėl emigracijos. Gal autorius planavo išleisti ją JAV, kur po kelių metų ėmėsi leidybos ir paskelbė porą savo parašytų knygų, bet, matyt, sukliudė netikėta mirtis 1957 m.

Regis, paslaptimi liks Teodoro Bieliackino romanas. Autorius, prieš karą išvykęs pakeliauti, apsistojo Islandijoje ir, pramokęs kalbą, bendradarbiavo vietos spaudoje, o 1947 m. mirė Reikjavike. Apie jo romaną liko miglotos žinios: vieni teigė, kad apie 1947 m. islandiškai parašytame romane buvo vaizduojamas prieškarinio gyvenimas Lietuvoje ir kad jį nupirkusi viena islandų leidykla, kiti – kad siužetas imtas iš lietuvių ir vikingų santykių ir kovų laikų; 1958 m. mėginta rasti jo rankraštį [4], bet kuo tai baigėsi – nežinia. Matyt, nebaigtas liko poeto M. Vaitkaus pradėtas rašyti istorinis romanas „Daniel ir Šušan“ (kaip ir jo beletistikos rinkinys „Mano bičiulis Rainys“), L. Dovydėno romanas apie vokiečių okupuotą Lietuvą „Mes turime teisę mirti“ ir A. Rūko romanas „Žmogus, kuriam nieko nereikia“. Regis, neišleisti liko ir V. Tamulaičio bei poeto Benedikto Rutkūno novelių rinkiniai.

Kai kurie rankraščiai – vieninteliai liudijimai apie jų autorių literatūrinės ambicijas. Sakysim, K. Apaščios kūrinys „Barakų žmonės“ ar A. Pociaus apysaka „I vakarus“. Vieni jų jau turėjo leidėjus, kaip K. Apaščia, kiti – ieškojo, kaip A. Pocius ar V. Trečiokas, kuris savo romaną „Knyga apie vieną moterį“ siūlė Šulaičiams, tačiau tie liepė pasiūsti P. Andriušiu, kad tas jį įvertintų, o tada jie spręstų, leisti ar ne. Autorius, pasiuntęs savo rankraštį rašytojui, kartu prašė, kad jei tas gali, tai tegul parekomenduoja kitam leidėjui [77], tačiau, matyt, P. Andriušio nuomonė buvo ne kokia...

Būta nemažai, daugiausia Švietimo valdybos inicijuotų, projektų išleisti lietuvių klasikų kūrinių, o Šulaičiai planavo „Klasikos“ seriją, kur ketino išleisti, pavyzdžiui, Vaižganto, Žemaitės, Lazdynų Pelėdos prozas. Bene daugiausia kartų užsimota išleisti Šatrijos Raganos kūrinius, bet tik „Sename dvare“ pasirodė Toronte 1951 m., „Viktutė“ – Čikagoje 1964 m. Būta ketinimų publikuoti ir to meto žymių lietuvių rašytojų rinkinius raštus, kaip A. Vaičiulaičio, bet sumanymą prapuldė prasidėjusi emigracija, o kodėl buvo atsisakyta leisti Lietuvoje likusių rašytojų A. Vienuolio, J. Paukštelio ir J. Grušo kūrinius, sunku pasakyti (tie-

sa, vėliau JAV buvo išleistas pastarojo romanas „Karjeristai“ ir novelių rinkinys „Pabučiavimas“).

Liko nebaigtas realizuoti ne vienas lietuvių autorių kūrinių vertimų į kitas kalbas sumanymas. Sakysim, žinoma, kad Italijoje gyvenęs kun. V. Mincevičius 1947 m. pabaigoje į italų kalbą vertė J. Jankaus apysaką „Velnio bala“ (regis, vertimas buvo skelbtas periodinėje spaudoje) ir Šatrijos Raganos „Sename dvare“ [61], iš dalies ar visai į vokiečių kalbą buvo išverstas J. Jankaus romanas „Namas geroje gatvėje“, J. Savickio „Žemė dega“ ir V. Ramono „Kryžiai“ (pastarųjų dviejų leidyba besirūpinęs leidėjas J. Rimeikis „Kryžių“ išleidimui net buvo gavęs VLIK'o finansinę paramą [54]). Nepasirodė ir T. Vizgirdo parengtas lietuvių prozos rinkinys anglų kalba.

Nebaigti liko ir kai kurie verstinės literatūros planai, pavyzdžiui, Šulaičių siekis išleisti prancūzų rašytojo Andre Gide romaną „Vatikano požemiai“, kurį versti, regis, ketinta prašyti A. Nykos-Niliūno [74]. Porą metų Henriko Radausko versta P. Merime apysaka „Lokys“ [69] pasirodė išversta kito vertėjo Adelaidėje 1955 m. Nepasirodė ir Švedijoje Juozo Lingio versta švedų novelių antologija bei S. Undset romanas „Degantis krūmas“ [39].

Poezijos ir dramos leidinių ketinta išleisti veik vienodai – 26 ir 24. Kalbant apie poeziją, tarp neišleistų rinkinių autorių yra tokių, kurie DP metais buvę menkai žinomi, tokie liko ir vėlesniais metais, išleidę vieną kitą DP metais rengtų rinkinių (gal ir kitu pavadinimu), pavyzdžiui, O. B. Audronė, iš kurios spaudai parengtų dviejų leidinių vieną – „Beržų pasakos“ – leidykla „Patria“ išleido iš VFR persikėlusį į JAV 1952 m. B. Augino 1956 m. Čikagoje išleistas rinkinys „Paparčio vėduoklė“ galėjo būti papildytas pokario metais parengtas rinkinys „Širdim į tėviškę“, 1957 m. S. Prapuolenytės rinkinys „Mieli žodžiai“ – bevardis rinkinys, kurį autorė siūlė leidyklai „Patria“ [37], P. Kozulio 1950 m. Toronte išleistas rinkinys „Dulkės ežere“ – 1946 m. parengtas rinkinys „Be tėvynės brangios“ [25]. Matyt, eilės iš DP metų rinkinio pateko į 1959 m. Čikagoje išleistą pomirtinį Justino Tumėno kūrinių rinkinį.

Niekada nei DP metais, nei vėliau rengtų poezijos rinkinių neišleido Mykolas Venclauskas, L. Dervojedaitienė-Baltijos Žuvėdra (kaip ir prozos rinkinio), Jonas Snaigė, A. Ilmonis, J. Rimašauskas.

Vėlavo ar visai nepasirodė ir žinomų poetų parengtos poezijos knygos. Sakysim, 1945 m. parengta B. Brazdžionio poema „Vaidila Valiūnas“ [47] išėjo tik 1956 m., iš dviejų M. Vaitkaus rinkinių vienas pasirodė JAV 8-ąjį dešimtmetį, iš dviejų H. Radausko knygų viena – „Strėlė danguje“ – buvo išleista JAV 1950 m. Neišleistas liko B. Rutkūno baladžių rinkinys „Užkeiktas dvaras“. A. Šešplaukio-Tyruolio rinkinys „Lemties takai“ gal išsibarstė po kelis kitus poeto vėlesniais metais išleistus rinkinius.

Liko nerealizuoti ir kai kurie su poezijos palikimu susiję projektai. Sakysim, P. Abelkis atsisakė planų išleisti Jurgio Baltrušaičio raštų rinkinį ir poemą „Žiurkės įkurtuvės“,

matyt, dėl to, kad vienas poeto rinkinys buvo išleistas Vokietijoje, o kitas JAV. Nežinia kodėl V. K. Jonynas nesutiko iliustruoti ir išleisti A. Baranausko „Anykščių šilelio“, poema pasirodė JAV 1961 m. JAV 1952 m. išėjo K. Binkio „Lyrika“, nors jo rinkinius raštus siūlyta išleisti 1947 m. [57]. Iki šiol nežinomas lieka senosios lietuvių išeivių kartos poeto J. Baniulio rinkinys „Nuotaikos“, nors jo išleidimu rūpinosi H. Radauskas ir knygą leidykla „Lux“ buvo atidavusi spaudai [49].

Liko rankraščiuose ir poezijos vertimų sumanymai, tiek lietuvių į kitas kalbas, pavyzdžiui, B. Rutkūno baladės „Gintaro žvejai“ ir lietuvių poezijos rinkinio į anglų kalbą [30], tiek į lietuvių kalbą – V. Šekspyro sonetų [48] ir Vergilijaus „Eneidos“ [62]. Nemačius neįmanoma pasakyti, kas tai buvo per lietuvių sonetų apžvalga bendroje pasaulio sonetų istorijoje, dėl kurios išleidimo vokiečių kalba 1950 m. VLIK'as buvo susitaręs su viena vokiečių leidykla [61].

Kalbant apie neišleistus dramos kūrinius, tarp jų yra pjesių, kurios buvo statomos DP teatrų, pavyzdžiui, V. Alanto „Buhalterijos klaida“ vertimas į latvių kalbą (ją rengėsi statyti vienas latvių kolektyvų ir tai turėjo būti pirma išeivijoje latvių pastatyta lietuvių pjesė [7]) ir pati populiariausia to meto pjesė – Antano Rūko „Bubulis ir Dundulis“ (išleista tik 1970 m.).

Tarp rankraščiuose likusių pjesių yra ir parašytų žymių to meto rašytojų – L. Dovydėno, J. Jankaus, ir tuomet pradėjusių kūrybinį kelią, kaip A. Škėmos ir P. Jurkaus ar J. Griniaus, apsiėmusio parašyti pjesę apie Mindaugą, ir mažiau žinomų, kaip Petras Babickas, Stasys Laucius (skelbta kaip išleidžiama pjesė „Paslaptingojo zonoje“ pateko į 1953 m. išleistą rinkinį „Raudonoji melodija“), Povilas Kesiūnas (šio autoriaus, pagal profesiją teisininko, kuris savo knygas leido nuo 1924 m., pjesė apie DP gyvenimą buvo skirta jo įkurtam ir vadovautam Hanau stovyklos mėgėjų teatrui „Atžalynas“). Yra ir pjesių, kurių autoriai niekada vėliau neišleido jokios pjesės, kaip J. Truskūnas, Kazys Vaitkevičius, J. Vedečgys, V. Žemkalnis ir K. Žigas.

Planuota leisti ir klasika tapusius dramos kūrinius – V. Krėvės „Skirgailą“ ir „Šarūną“, Vydūno „Protėvių šešėlius“. Sužinojus apie B. Sruogos mirtį, ketinta išleisti jo raštus, kur, ko gero, būtų įjėję ir jo dramos kūriniai, atskirai galvota išleisti ir „Kazimierą Sapiegą“ (ši pjesė pasirodė Čikagoje 1966 m.). V. Mykolaičio-Putino „Valdovas“ vietoj 1947 m. pasirodė Čikagoje 1953 m.

Užfiksuota apie 15 įvairių rinkinių (chrestomatijų, almanachų). Tarp jų verti paminėjimo pakartotinė K. Binkio redaguotų „Vainikų“ laida, B. Brazdžionio redaguota „Lietuvių poezijos antologija“, 1950 m. VFR ketinta išleisti K. Bradūno, J. Kėkšto, H. Nagio ir A. Nykos-Niliūno bendra antologija (matyt, omeny turėta po kelių metų pasirodžiusi antologija „Žemė“), Kultūros fondo almanachas, V. Krėvės ir J. Aisčio suredaguotas rinkinys-almanachas.

Tarp rinkinių būta ir vertimų projektų, pavyzdžiui, iš lietuvių autorių kūrinių sudaryta „Esperanto antologija“ ir „Esperanto pasiskaitymai“, vienos Hamburgo leidyklos planuotas leisti Baltijos šalių rašytojų apysakų ir novelių rinkinys vokiečių kalba bei vienos ispanų leidyklos – Baltijos šalių humoro antologija.

Tarp veik dviejų dešimčių vaikų literatūros planuotų knygų kone du trečdaliai buvo parengtos išeivijoje, kitos – literatūros klasikų arba Lietuvoje likusių autorių kūrinių pakartotinės laidos. Daugiausia liko neišleista Antano Giedrio parengtų knygų – net septynios, taip pat dvi A. Gustaičio. Iš kitų žinomų to meto rašytojų kūrinių neišleistos L. Dovydėno, S. Zobarsko bei savo jėgas šiame žanre mėginusių B. Augino, P. Gaubio, P. Jurkaus, Juozo Kuzmickio, J. Rimašausko knygos ir J. Meko iš anglų kalbos išversta knyga „Aguoniniai pyragaičiai“. Regis, vienintelė DP metais parengta knyga, kuri vėliau išvydo dienos šviesą, buvo 1953 m. Čikagoje išleisti Leonardo Žitkevičiaus eilėraščiai „Saulutė debesėlius“. Rankraštyje liko Adakrio Petrausko dešimt metų versta A. Puškino poema „Ruslanas ir Liudmila“ ir Vytės Nemunčlio „Meškiuko Rudnosiuko“ vertimas į anglų kalbą.

Yra žinių apie grožinės literatūros projektus, kurių pobūdį sunku pasakyti nepamačius, sakysim, kas per Antano Naujokaičio kūrinių rinkinys, kurį autorius buvo parengęs spaudai 1947 m., tačiau niekaip negalėjo gauti leidimo [52]. Taipgi nežinia, kas turėjo patekti į Vydūno „Rinkinius raštus“. Beje, tarp rašytojų išskirtina A. Sidabraitė (Elena Petrauskienė), kurios knygos (eilėraščių ir novelių rinkinys bei romanas) nepasirodė dėl to, kad autorė, kviečiama vyro, dainininko K. Petrausko, grįžo į Lietuvą. Atskiros paminėjimo verti ir du P. Andriušio projektai: vienas – Šulaičių planuota išleisti knyga „Didžiosios mintys“ (regis, tai turėjo būti humoristinių minčių rinkinys, jas siuntė įvairūs rašytojai, pavyzdžiui, P. Tarulis, H. Radauskas) [63] ir kelionės į Australiją įspūdžių knyga vokiečių kalba, deja, pastarajai pasirodyti sukliudė skandalas, kilęs po ištraukų publikacijos vokiečių periodikoje, kai australų diplomatai užprotestavo dėl „neteisingo jų krašto vaizdavimo“.

Netoli pusšimčio liko neišleista meno knygų, kurias galima skirti veik perpus: vieną dalį sudaro muzikiniai, kitą – leidiniai apie liaudies ir profesionalųjį meną. Tarp muzikinių leidinių buvo profesionalių muzikų A. Ambrozaičio, V. K. Banaičio, M. Budriūno, V. Marijošiaus, S. Gailevičiaus, J. Strolis, G. Lenigo, F. Valeikos ir F. Veličkos tiek originalių, tiek harmonizuotų liaudies kūrinių rinkinių, būta planų išleisti porą dainų rinkinių, o bažnytinės muzikos komisija planavo paskelbti keletą religinių giesmių rinkinių [43].

Kalbant apie menui skirtus leidinius, pirmiausia reikia paminėti leidėjo T. Vizgirdos planuotą seriją „Lithuania. Country and Nation“. Iš planuotų trijų dešimčių tomų pasirodė vos keli, neišleisti liko spaudai parengti leidiniai ir

apie liaudies, ir apie profesionalųjį meną. Tarp pirmųjų buvo M. Gimbutienės parengtas leidinys apie kryžius Lietuvoje, taip pat leidiniai apie velykinius kiaušinius, audinius ir kiti (beje, buvo ir liaudies dainų, išverstų į anglų kalbą, rinkinys), iš antrųjų – monografijos apie A. Varną, K. Sklėrių ir M. Vorobjovo „M. K. Čiurlionis“ [19].

Būta ir daugiau planų, skirtų profesionaliam lietuvių menui. Pavyzdžiui, „Patria“ planavo išleisti leidinį „Lietuvių grafikų naujieji darbai“ ir monografiją apie V. Petravičių [40], A. Rannit rūpinosi prancūzų menotyrininko Gerogo Waldemaro monografija apie A. Galdiką, planuota išleisti L. Vilimo darbų reprodukcijų rinkinį. Tarp liaudies menui skirtų leidinių buvo Vlodo Švipo knyga „Lietuvių liaudies architektūra“ [79]; M. Vaitkus, kol dar nepalikęs Europos, ragino M. Gimbutienę parengti knygą apie primityvaus meno simboliką [84]. 1950-ųjų – Šventųjų metų – proga Vatikane planuojant surengti didelę tarptautinę religinio meno parodą, kur ketino dalyvauti ir lietuviai dailininkai, planuota išleisti didelio formato leidinį apie lietuvių religinį meną su 80 dailininkų darbų reprodukcijomis per visą puslapį, iš kurių septynios planuotos spalvotos [66].

Buvo ir kelių albumų planai, daugiausia – Lietuvos vaizdų, vienas jų – V. Augustino „Lietuvos vaizdų albumas“ – išvydo dienos šviesą JAV 1951 m. pavadinimu „Our Country Lithuania“ (kitais duomenimis, fotografas Vokietijoje buvo parengęs du albumus: suaugusiems ir vaikams, tačiau neišleido dėl poreforminių sunkumų ir išsi-vežė į JAV [2]), siūlyta išleisti fotoalbumą apie kultūrinį DP gyvenimą su trumpais paaiškinimais, kuris būtų buvęs ir 1947-ųjų jubiliejinių lietuviškos knygos metų, *užsklanda ir katalogas mūsų ateities kultūros istorikai* [10].

Ne ką nuo meno gausa atsiliko propagandinio pobūdžio literatūra. Daugiausia tai buvo verstiniai projektai, inicijuoti VLIK'o keliant Lietuvos bylą ir susiję su buvusių sąjungininkų – TSRS, JAV ir Didžiosios Britanijos – pokariniiais susitikimais. Pavyzdžiui, 1946 m. Taikos konferencijos proga planuota išleisti visą seriją brošiūrų ir knygų, tarp jų „Bolševikų klasta“, „Lietuvos valstybės istorija“, „Vokiečių okupacija ir kova su ja“ bei kitas [50].

Dar daugiau leidinių buvo kitame VLIK'o propagandinio darbo plane – M. Avietėnaitės „Svetimšaliams apie Lietuvą“, S. Ylos „Lietuvių rezistencijos aukos vokiečių okupacijos metu“, B. Kalvaičio „Mažasis Niurnbergas“, „Kodėl mes negrįžtame“, „Lietuva antrojeje bolševikų okupacijoje“, „Lietuva 1939–1946 m.“, „Lietuvos sienos“, „Lietuvos švietimo ir kultūrinė pažanga 1918–1940 m.“, „Nepriklausomos Lietuvos ūkiniai laimėjimai“, „Lietuvos valstybingumas“, V. Trumpos „Lietuvių kariai okupacijų metais“, Aleksandro Merkelio „Lietuvių rezistencijos aukos bolševikų okupacijų metu“ ir kitos. Daugelis taip ir liko tepaminėtos, kai kurias mėginta parengti. Pavyzdžiui, A. Merkelio redaguotą knygą „Lietuvos tremties istorija“, buvo apsiėmusi rengti ir rūpintis išleidimu LTB [75]. Re-

gis, būta sumanymų, kurių turinys vėliau kito, sakysim, leidinys „Lietuvos žydų naikinimas ir lietuviai“ tapo „Žydai okupacijos metais Lietuvoje 1940–1941–1944 m.: dokumentinis faktų rinkinys“, kur ketinta spausdinti medžiagą apie žydų tautybės asmenų kenkimą Lietuvos valstybei, lietuvių persekiojimus pirmaisiais bolševikų okupacijos metais ir apie žydų gelbėjimą. Rankraštį sudarė per 220 mašinosraščio puslapių [45]. Kol kas nežinia, ką turėjo bendro VLIK'o projekte buvusi knyga „Bažnyčia Lietuvoje bolševikų okupacijos metais“ su 1977 m. Čikagoje pasirodžiusia vyskupo V. Brizgio knyga „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje: pirmoje rusų okupacijoje 1940–1941 m., vokiečių okupacijoje 1941–1944 m.“.

Taipogi VLIK'as rūpinosi Juozo Brazaičio knygos „Maža tauta bus sunaikinta. Lietuvos tragedija“ vertimu į anglų kalbą [27], buvo parengęs knygą anglų kalba „Partizano pasakojimas“ [84], JAV armijoje tarnavęs Antanas Vaivada siūlė VLIK'ui leisti kažkokias informacines knygas apie Lietuvą, matyt, sukliudė iniciatoriaus demobilizacija 1946 m. ir grįžimas į JAV.

Bet ne tik VLIK'as turėjo propagandinių leidinių idėjų. Sakysim, „Patria“ buvo užsimojusi išleisti knygą „Lietuva 1918–1948 m.“ [11], Lietuvių teisininkų tremtinių draugija – propagandinį leidinį vokiečių kalba [70].

Gana miglota turima informacija apie L. Dovydeno sumanymus. Vienais duomenimis, jis buvo parengęs knygą apie DP gyvenimą anglų kalba, sutaręs su kažkokiu JAV armijos majoru, kad šis padės išleisti ją JAV [14], kitais – apie pirmąją tarybinę Lietuvos okupaciją [15].

Reikšmingu faktu galėjo tapti trijų vokiečių mokslininko Viktoro Jungferio knygų apie Lietuvą, pirmąsyk išleistų prieškario metais, perleidimas bei vienos Islandijos gimnazijos direktoriaus, istoriko Knuto Arugrimsono 1945 m. per Islandijos radiją skaitytų paskaitų apie Lietuvą išleidimas atskira knyga, taip pat Latvių-Lietuvių vienybės rengtas Baltijos šalių žemėlapis. Propagandai galėjo pasitarnauti ir kai kurie moksliniai leidiniai, pavyzdžiui, P. Skardžiaus veikalo „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ vertimas į vokiečių kalbą, du J. Balio veikalai apie lietuvių tautosaką vokiečių kalba, T. Vizgirdos spaudai parengti keli lietuvių tautosakos vertimų į anglų kalbą rinkiniai.

Nepasirodė kiek daugiau nei dvidešimt informacinių leidinių, kur du trečdalius būtų sudarę žodynai. Tarp šių buvo ir pakartotinės laidos – J. ir J. Beržinskų bei V. Minkūno angliškai-vokiškai-lietuviško ir V. Gailiaus, M. Šlažos vokiškai-lietuviško ir kitų bei Vakaruose parengti žodynai – P. Andriušio, Sinkėno ispanų-lietuvių (jam sukliudė išleista ispanų-lietuvių kalbų pasikalbėjimų knyga) [73], P. Gaučiaus lietuvių-ispanų [58], trys lietuvių-anglų kalbų žodynai, A. Klimo „Lietuviškai-esperantiškai žodynas“ [26]. VLIK'as atsisakė finansiškai paremti LTB, kuriai 1944 m. mirusio mokslininko A. Kuršaičio šeima pasiūlė įsigyti ir išleisti jo parengtą „Lietuvių-vokiečių kalbos enciklopedijos

(žodyno)“ rankraštį, matyt, dėl to šis atsidūrė Giottingeno „Vandenhoeck und Ruprecht“ leidykloje, kuri jį išleido 7–8 dešimtmečiais [32].

Kalbant apie kitų informacinių leidinių projektus, reikia pastebėti, kad įdomiausi susiję su brendusia lietuvių emigracija iš Vakarų Europos. Pavyzdys galėtų būti „Tremtinio vadovas“ su lietuviškų organizacijų įstatais, lietuvių institucijų adresais visame pasaulyje, informacija apie šalis, į kurias rengėsi emigruoti lietuviai, taip pat esminė informacija apie Lietuvą, jos himnas ir populiariausios giesmės. Ketinta leidinį su dedikacija įteikti kiekvienam išvykstančiam lietuviui, tad planuota išleisti apie 30 000 egz. [78]. Kitas grandiozinis sumanymas, galėjęs tapti viena reikšmingiausių lietuvių DP knygų, – leidinys anglų kalba „Vade mecum per Lithuaniam“. Lietuviams jis turėjo priminti žinomus dalykus ir juos patikslinti, kad galėtų perteikti kitataučiams, o šiems – duoti vaizdą apie Lietuvą, tad leidinį turėjo sudaryti dalys, skirtos geografijai, istorijai, teisiniams dalykams, ekonomikai, švietimui ir mokslui, spaudai, literatūrai, muzikai, teatrui ir dailei, kurias turėjo parengti A. Šapoka, A. Bendorius, S. Sužiedėlis ir kiti žymiausi to meto atitinkamų sričių specialistai, be to, planuota įdėti leidinių apie Lietuvą svetimomis kalbomis bibliografija, o patį leidinį išleisti kišeninės formos [82].

Būta ir daugiau panašių idėjų, sakysim, informacinę knygą apie Lietuvą anglų kalba buvo parengęs J. Stonys, dar vieną rengė dr. A. Vasiliauskas, planavęs, kad ji apims archeologiją, istoriją, geografiją, literatūrą, tautosaką, tautodailę, meną ir ekonomiką [85]. Lietuvybės išlaikymui 6-ojo dešimtmečio pradžioje siūlyta išleisti dviejų tomų liuanistinę enciklopediją [1]. Iš kitų sumanymų dar vertas paminėti žurnalisto V. Zinghaus Kaune 1938 m. išleisto leidinio „Führende Köpfe der baltischen Staaten“ („Vadovaujantieji Baltijos valstybių asmenys“) antroji laida, vėlgi pristatant, kaip ir pirmoje laidoje, 31 įvairioms sritims atstovavusį asmenį bei pridėdant epilogą su vėlesniu Baltijos šalių likimo pristatymu [65].

Kiek mažiau nei informacinių leidinių būta emigracijos tematikai skirtų projektų. Tarp jų buvo ir monumentali, 752 lapų, su 25 statistinėmis lentelėmis ir dviem žemėlapiais, Vytauto Alseikos VLIK'o užsakymu parengta lietuvių DP istorija „Penkeri tremties metai“, apėmusi jų atsiradimo priežastis, visuomeninį-politinį ir kultūrinį gyvenimą [55]. Nepaisant to, kad knygą žadėta ne kartą išleisti (ir po 1988 m.), ji tebeliko rankraštyje. Didžiosios Britanijos okupacinėje zonoje veikusios Baltų centrinės tarybos lietuvių skyrius 1947 m. buvo užsimojęs išleisti nuotraukomis iliustruotą knygą apie zonos lietuvių gyvenimą nuo sąjungininkų atėjimo iki 1947 m. vidurio, grupė Liubeko lietuvių rengė „Schlezvigo-Holsteino lietuvių DP istoriją“ [8], taipogi rengtas leidinys apie Meerbecko ir kitas britų zonoje buvusias stovyklas. Ketinta išleisti ir leidinių apie lietuvius DP Italijoje, lietuvius studentus Šveicarijoje ir

apskritai visus lietuvius studentus užsienyje lietuvių ir anglų kalbomis [6]. 6-ojo dešimtmečio pradžioje Giottingeno universitete rengtas leidinys „Litauische Emigration“ [42].

Prie dvidešimties artėjo ir memuarinės literatūros leidybiniai planai. Juos galima dalinti į kelias dalis. Vieną sudarytų atsiminimai apie nacių lagerius (Štuthofio kalinių Henriko Blazo „Rudosis mirties stovykla“ [46] ir S. Ylos „Žmonės ir žvėrys dievų miške“ vokiečių kalba [68], Vytauto K. Piktornos „Dachau“, J. Rimašausko „Pelenai šaukia“ ir G. Žemkainio „Lietuvos nepriklausomybininkai gestapo kalėjimuose“, planuotas ir antinacinės rezistencijos politinių kalinių atsiminimų rinkinys), kitą – atsiminimai apie II pasaulinio karo metus apimančių laikmetį, įskaitant ir abi tarybines okupacijas (A. Barono „Nuvertinti žmonės“, J. Nemunaičio „Mirtis siaubo ženkle“, J. Petruičio „Kaip jie mus sušaudė“ vertimas į italų kalbą, Hermano Jakučaičio, S. Raštikio, K. Škirpos ir J. Kardelio atsiminimai; beje, pastarojo, žymaus prieškario žurnalisto, atsiminimai rasti Čikagoje 1994 m. ir išleisti Lietuvoje 1999 m. [60]).

Dar vieną dalį sudarytų visuomenės veikėjų atsiminimai, neretai apėmę visą XX a. pirmąją pusę ir ankstesnius laikus, kaip K. Bielinio „Dienojant: spaudos draudimo laikų atsiminimai“, K. Griniaus atsiminimų II ir III dalys, M. Biržiškos atsiminimai apie M. Riomerį, M. Anyso atsiminimai iš Klaipėdos krašto lietuvių gyvenimo ir kovų [31], plk. A. Uspensio „Nepriklausoma Lietuva“, M. Vaitkaus „Liepojos gimnazija 1899–1903 m.“, tapusi po poros dešimtmečių pasirodžiusių labai įdomių memuarinių knygų serijos dalimi. Po kelių metų pastangų 1953 m. Londone buvo išleisti vyskupo Jurgio Matulaičio užrašai. Ilgai prажvusiais laikyti keturi vieno spalvingiausių XX a. politiko J. Gabrio atsiminimų tomai vis dėlto neseniai atsirado ir greit taps prieinami Lietuvos skaitytojams. Atskirai minėtinas J. Daumanto knygos „Partizanai už geležinės uždangos“ vertimas į anglų kalbą. Po DP laikmečio pasirodė pora biografinių knygų – Saliamono Antanaičio „Archimedas, didysis graikų mokslininkas“ ir Aleksandro Merklio „Didysis varpininkas“.

Šiek tiek daugiau nei dešimt ketinta išleisti religinių ir teisinės tematikos knygų. Tarp religinių buvo ir Šventasis Raštas, ir jo dalys (Apaštalų laišakai ir šv. Juozapo apsišėkimas su lotynišku tekstu ir dr. J. Krivicko vertimu bei išsamiais komentarais; Naujasis Testamentas, mokslinė Senojo ir Naujojo Testamento laida – pasirodė 1955 m., evangelikų liuteronų rengti „Šv. Rašto nusidavimai“ ir kitos). Vyskupai V. Brizgys, V. Padolskis ir arkiv. J. Skvireckas, nutarę parengti pasauliečiams skirtą teologijos santrauką „Dievas ir žmogus“, tam pakvietė kun. P. Aleksą, F. Bartkų ir kan. K. Steponavičių [5], jų parengta knyga išleista 1953 m. Leidėjų planuose buvo keturios S. Ylos religinės knygos, V. Gaigalaičio pamokslų rinkinys ir kitų religinių knygų.

Dalis teisinių leidinių buvo susiję su Lietuvių teisinių tremtinių draugijos veikla, o ši draugija galvojo tiek apie Lietuvos teisinius poreikius (iš tokių, regis, tebuvo viena idėja – Šveicarijos civilinio kodekso vertimas į lietuvių kalbą), tiek apie Lietuvos bylą. Pastarosios tikslais ketinta išleisti leidinį „Klaipėdos krašto bylos klausimu (Neumano-Saso bylos medžiaga)“ iki nesibaigė Niurnbergo procesas [33], Lietuvą liečiančios juridinio pobūdžio medžiagos rinkinį, kur sudėti medžiaga, atspindėjusią didžiųjų Lietuvos kaimynų provokacijas prieš ją, Lietuvos ir Baltijos šalių tarptautinį statusą nušviečiančius aktus, didžiųjų valstybių politikų pareiškimus dėl Baltijos šalių okupacijos, faktinę 1940–1948 m. Lietuvos padėtį ir Lietuvos okupacijų rezistenciją [34]. Taipogi šiuo tikslu planuota išleisti M. Riomero veikalo „Lietuvos sovietizacija“ vertimą į anglų ir vokiečių kalbas. Kaip netinkamo šiam tikslui, matyt, buvo atsisakyta rinkinio „Taikos dokumentai“, kur ketinta sudėti Atlanto chartiją, Jungtinių Tautų deklaraciją, dokumentus, susijusius su Kasablankos, Kairo, Maskvos, Jaltos ir Potsdamo konferencijomis, JTO ir IRO statutus [35]. Anglų kalba ketinta išleisti atsiminimų rinkinį „Teisininkai kovoje su Lietuvos okupacijomis 1940/1944 m.“, tačiau draugijos nariai, paraginti siųsti medžiagą, neskubėjo atsiliiepti ir sumanymas žlugo [36]. Lietuvos bylos propagandos tikslais planuota išleisti S. Bačkio disertaciją „Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas“ ir Konstantino Račkausko „URSS et Lithuanie: aspects juridiques et politiques de leur relations“.

Nepasirodė ir keliolika pedagoginės literatūros knygų. Tarp jų buvo leidinių, turėjusių atspindėti to meto lietuvių pedagoginės praktikos kasdienybę, pavyzdžiui, 1947 m. JAV ir Prancūzijos zonų lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų konferencijos pranešimai, straipsnių rinkiniai „Mokykla“ ir „Tremties mokykla“, „Pirmieji mokslo metai tremtyje“ (turėdami omenyje, kad jos iniciatorius buvo Vincentas Liulevičius, galime spėti, kad, gavęs Švietimo valdybos siūlymą rengti ją, galop 1969 m. išleido knygą „Lietuvių švietimas Vokietijoje“ [44]). Iš kitų pedagoginės literatūros projektų dar galima paminėti Čepienės ir V. Čižiūno „Pedagoginį vadovėlį šeimai ir vaikų darželiui“, kur autoriai ketino trumpai bei labai populiariai išdėstyti *vaiko psichologiją, šeimos ir darželio pedagogikos žinias ir kaip iš darželio praktikos* [12], A. Nakaitės „Mergaitės auklėjimas Lietuvoje“ ir kitas.

Iš keleto filosofinės literatūros projektų autorių galima išskirti tris: Vytautą Bieliauską, turėjusį trilogijos iš filosofinės antropologijos rankraščius, Antaną Maceiną, kurio knyga „Socialinis teisingumas“ buvo išversta į italų kalbą [41], o 1951 m. jis parengė savo veikalo „Niekšybės paslaptis“ lietuvišką ir vokišką laidas [67], ir Vydūną,

kuris, atvykęs į Detmoldą, atsivežė ir čia parengė kelis veikalus, iš kurių neišleisti liko „Demonams paliktas“, „Gyvybė, gyvenimo dėsniai ir žmogus“, „Didysis klausimas (apie tai, kiek nacizmas pakenkė vokiečių tautai)“ ir „Aisčių religija“. Dar žinoma apie neišleistus Justino Tumėno („Žodis lietuvių tautai“) ir Tuskenio („XX amžiaus tragedija“) filosofinius veikalus.

Nemažai liko nerealizuota istorinės literatūros sumanymų. Tarp įdomesnių galima paminėti vieno gambiausių jaunų prieškarinio Lietuvos istorikų Konstantino Avižonio „Lietuvos istoriją“, Jonės Deveikės-Navakienės „Lietuvos istoriją“ ir jos Paryžiuje apgintą disertaciją „La preten du privilegie du 20 Feorier 1387 accorde a la Lithuanie“ („Lietuvai suteiktoji 1387 m. vasario 20 d. tariamoji privilegija“), kur autorė įrodinėjo, kad Jogailos vedybų su Jadvyga metu Lietuvai suteikta privilegija, kuria ši buvo „prijungta“ prie Lenkijos, buvo vėlesnių amžių falsifikatas [64], Z. Ivinskio „Lietuvos sienų klausimu“ lietuvių ir anglų kalbomis bei „Lietuvos valstybingumo istoriją“ ir Jono Puzino „Lietuvos proistorė“ [9]. Nemažai spaudos istorijos veikalų DP laikmečiu parengė V. Biržiška. Tai ir „Aleksandrynas“, ir 3-ioji „Lietuvių senosios knygos istorijos“ laida, ir „Lietuvių periodikos istorija“, ir „Trumpa lietuvių spaudos uždraudimo istorija“, ir „Nežinoma K. Donelaičio proza“. Būta ir nesenų istorinių įvykių dokumentų publikavimo projektų, pavyzdžiui, „Antinacinės rezistencijos politinių kalinių sąrašas“, J. Rimašausko sudaryti faktų rinkiniai apie Lietuvos tarybinę 1940–1941 m. ir nacių okupacijas.

Iš kitų įdomesnių leidybinių projektų dar galima paminėti keletą kalbotyrinių, pavyzdžiui, vokiečių kalbininko E. Hermanno „Lietuvių kalbos chrestomatiją“ ir P. Kontrimo ar J. Kantrymo „Lietuvių kalbos istorijos bruožus“; taip pat profesoriaus Stepono Kolupailos apie 700 lapų „Nemuno hidrologinę medžiagą“ ir dviejų tomų „Hidrauliką“.

Žinia, pateikti projektai – toli gražu ne visi neegzistuojančių DP leidinių bibliografijos įrašai. Tai, kad, kaip buvo minėta, dalis šių leidinių pasirodė vėlesniais metais, dar kartą patvirtina, kad DP leidyba tapo pagrindu pokario metų išėvių leidybai, o pats sąrašas vėlgi liudija, kad DP turėtos leidybinės galimybės toli gražu neatitiko jų kultūrinės veiklos pakilimo.

Paties sąrašo likimas kol kas panašus – jis iki šiol niekur išsamiai nepublikuotas. Bet nėra to blogo, kas neišeitų į gera, – jis vis pasipildo naujais įrašais ir kas žino, kiek jame bus įrašų publikavimo metu, ir gal jame bus mažiau paslaptinių įrašų, kurie verčia kol kas juos dėstyti abėcėlės tvarka, nes apie kai kurias knygas teturima fragmentiška informacija neleidžia tiksliai įvardyti jų paskirties.

1. Aptartos priemonės lietuvių tautos išlaikymui // *Lietuvis*. – Memmingenas. – 1950, saus. 20, p. 7.
2. Vyt. Augustinas išvyko į JAV // *Lietuvis*. – Memmingenas. – 1949, liep. 23, p. 3.
3. Barėnas, K. Savosios knygos tarnyboje // *Tremtis*. – Memmingenas. – 1951, spal. 24, p. 4.
4. Braziukas, V. Laiškas J. Tysliavai. Cleveland, 1958, liepos 31. J. Tysliavos archyvas. F229-16. VUMB RS.
5. Brizgys, V. Gyvenimo keliai. – Vilnius, 1993. – P. 149.
6. Budginas, B. Leidinys apie lietuvius studentus užsienyje // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1946, rugpj. 1, p. 4.
7. „Buhalterijos klaida“ latviškai // *Mūsų kelias*. – 1948, rugpj. 28, p. 5.
8. Cicėnas, J. Garbė kovos talkininkams // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1948, liep. 9, p. 4.
9. Cicėnas, J. Jei pro Hamburgą kada bekeliausi // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1947, saus. 30, p. 5.
10. Cicėnas, J. Neįveikti sielos, kuri tiesą pamėgs // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1948, saus. 22, p. 4.
11. Cicėnas, J. Vilnius tarp audrų. – Chicago : Terra, 1953. – P. 17.
12. Čiziūnas, V. Laiškas M. Židoniui. Kasselis. 1947, rugsėjo 30. Š.V.K. leid. k-ja. V-ŠVIET.V-A-1-6. LTSC. PLA (Čikaga).
13. Dovainis, P. 1948 metus pradėdant // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1948, saus. 8, p. 1.
14. Dovydėnas, L. Laiškas J. Brazaičiui. Tiubingenas. 1946, gruodžio 15. Lietuvių tremtinių žinios. V-PROF. J.BRAZA-1. LTSC. PLA (Čikaga).
15. Dovydėno atsiminimai anglų kalba // *Tėviškės garsas*. – Šveinfurtas. – 1947, geg. 16, p. 4.
16. Gaučys, P. Tarp dviejų pasaulių : iš mano atsiminimų 1915-1938. – Vilnius, 1992. – P. 337.
17. Giedrys, A. Laiškas nežinomam asmeniui. 1948, rugpjūčio 16. A. Giedrio laiškų fondas. LTSC. PLA (Čikaga).
18. Grigaliūnas, S., Krikščiūnas, M. Laiškas gimnazijų direktoriams. Detmoldas. 1948, liepos 27. V-DETM-8-7. LTSC. PLA (Čikaga).
19. Ieškome 1000 tremties knygnešių // *Mintis*. – Memmingenas. – 1948, gruod. 28, p. 4.
20. Ivanauskas, M. Laiškas Švietimo valdybos pirmininkui. Wetinau. 1948, rugsėjo 21. Š.V. KLK. V-ŠVIET.V-A-1-2. LTSC. PLA (Čikaga).
21. Juzėnas, I. Laiškas B. Babrauskui. Čikaga. 1951, liepos 22. B. Babrausko laiškų fondas. LTSC. PLA (Čikaga).
22. KLK. V-Šviet. V-A-1-7. LTSC. PLA (Čikaga).
23. KLK. Laiškas Švietimo valdybos pirmininkui. Hanau, 1948, gegužės 29. Šv. v-bos siunčiamieji raštai. V-ŠVIET.V-A-1-2. LTSC. PLA (Čikaga).
24. Kaminsko J. archyvas. F257-185. VUMB RS.
25. Karmėnas, Ed. Pilkųjų dienų prošvaitės // *Tėviškės garsas*. – Šveinfurtas. – 1946, rugpj. 8, p. 6.
26. Klimas, A. Laiškas P. Andriūšiui. Kenigstenas. 1947, gegužė. P. Andriūšio fondas. F334-76, lap. I. MAB RS.
27. Knyga apie Lietuvą // *Lietuvių žodis*. – Detmoldas. – 1948, vas. 19, p. 5.
28. Knygos jaunimui ir senimui // *Tremtis*. – Memmingenas. – 1951, bal. 24, p. 4.
29. Krikščiūnas, M. Laiškas Liubeko lietuvių gimnazijos direktoriui. Liubeko lietuvių gimnazija. Susirašinėjimas su Švietimo valdyba, įgaliotinais, inspektorais. V-LUB-3-12. LTSC. PLA (Čikaga).
30. Kultūrinės naujienos // *Tėviškės garsas*. – Šveinfurtas. – 1948, saus. 21, p. 4.
31. Kultūrinės naujienos // *Žiburiai*. – Augsburgas. – 1946, rugs. 28, p. 4.
32. Kuršaitis Aleksandras // *Lietuvių enciklopedija*. – Bostonas, 1969. – T. 36, p. 329.
33. LTTD valdybos pirmininkas. Laiškas LTB Kultūros tarnybos valdytojiui. Augsburgas. 1948, gegužės 12. V-ŠVIET.V-A-7-1. LTSC. PLA (Čikaga).
34. LTTD. Raštas VLIK'o Informacinei tarnybai. LTTD Miuncheno skyriaus gaunamų raštų byla Nr. I. V-MÜN-12-9. LTSC. PLA (Čikaga).
35. LTTD CV. Laiškas LTB Vyr. Komiteto pirmininkui. Augsburgas. 1947, lapkričio 27. Spauda. V-HANAU-10-1. LTSC. PLA (Čikaga).
36. LTTD CV. Laiškas skyriams. Augsburgas. 1947, gruodžio 8. LTTD Miuncheno skyriaus siunčiamųjų raštų byla. V-MÜN-12-9. LTSC. PLA (Čikaga).
37. Lenktaitis, J. Laiškas S. Prapuolenytei. Fellbach. 1948, spalio 11. D. Britanijos lietuvių sąjunga. Įvairus susirašinėjimas. 1951/52. LTSC. PLA (Čikaga).
38. Lenktaitis, J. Laiškas J. Vilkaičiui. Tiubingenas. 1947, balandžio 6. LTB CK ūkio ir finansų reikalai. Byla 4. V-HANAU-14-5. LTSC. PLA (Čikaga).
39. Lietuviai pasaulyje // *Užuovėja*. – Sidnėjus. – 1950, Nr. 13, p. 18.
40. Lietuviška knyga vargo kelyje // *Mintis*. – Memmingenas. – 1948, rugs. 17, p. 4.
41. Lietuvių Amerikos Informacinio Centro biuletenis spaudai 1945/1946 m., paruoštas J. Prunskio. J. Prunskio archyvas. LTSC. PLA (Čikaga).
42. „Lietuvių emigracija“ // *Tremtis*. – Memmingenas. – 1952, rugs. 19, p. 3.
43. Lietuvių katalikų muzikos darbuotojų suvažiavimas // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1947, saus. 19, p. 5.
44. Lietuvių švietimas Vokietijoje / red. V. Liulevičius. – Chicago, 1969. – P. 5.
45. Lietuvos antinacinės rezistencijos buvusių kalinių sąjungos anketa. A. Geručio archyvas. F155-304. VUMB RS.
46. Literatūrinės naujienos // *Naujienos*. – Bamberg. – 1945, rugs. 30, p. 5.
47. Literatūrinės naujienos // *Naujienos*. – Bamberg. – 1945, spal. 7, p. 3.
48. Literatūrinės naujienos // *Naujienos*. – Bamberg. – 1945, spal. 14, p. 4.
49. „Lux“ leidiniai // Lietuvos valstybės 1922 m. Konstitucija. – Fellbach : Lux, 1949. – 4-as virš. p.
50. Medžiaga Taikos konferencijai (1946). J. Kaminsko archyvas. F257-185. VUMB RS.
51. Mincevičius, J. Laiškas J. Brazaičiui. Roma. 1947, lapkričio 22. Lietuvių tremtinių žinios. J.BRAZA-1. LTSC. PLA (Čikaga).
52. Naujokaitis, A. Laiškas KLK. 1947. Š.V.K. leid. k-ja. V-ŠVIET.V-A-1-6. LTSC. PLA (Čikaga).
53. Organizaciniai švietimo reikalai. V-KASS-1-2. LTSC. PLA (Čikaga).
54. Pauliukonis, A. Laiškas J. Lingiui. Reutlingenas, 1953, gegužės 4. J. Lingio archyvas. F247-1 134. VUMB RS.
55. Penkeri tremties metai // *Mūsų pastogė*. – Sidnėjus. – 1949, lapkr. 2, p. 5.
56. V. Petraičio knyga nebeišeis // *Mūsų kelias*. – Dillingenas. – 1948, liep. 21, p. 4.
57. Pilka, S. Prisiminkime K. Binkį // *Mintis*. – Memmingenas. – 1947, bal. 13, p. 3.

58. Pranešimas // Mintis. – Memmingenas. – 1947, kovo 31, p. 6.
59. Pranešimas // Tėviškės garsas. – Šveinfurtas. – 1947, liep. 3, p. 6.
60. Pratarmė // Žurnalisto Jono Kardelio atsiminimai. – Vilnius, 1999. – P. 5.
61. PRO MEMO Nr. 5. 1950, lapkričio 23. Z. Ivinskio archyvas. F198-1098. VUMB RS.
62. Prof. dr. A. Rukša Vasario 16 gimnazijos direktorius // Mūsų pastogė. – Sidnėjus. – 1957, bal. 15, p. 1.
63. Radauskas, H. Laiškas P. Andriušiui. Reutlingenas. 1947, spalio 6. P. Andriušio fondas. F334-117. 1.2. MAB RS.
64. Raila, B. Dr. Jonė Deveikė-Navakienė // Mintis. – Memmingenas. – 1948, rugs. 3, p. 3.
65. Reikšmingas Pabaltijo likimo dokumentas // Mūsų kelias. – Dillingenas. – 1948, geg. 20, p. 7.
66. Religinio meno paroda Vatikane // Užuovėja. – Sidnėjus. – 1950, Nr. 13, p. 13.
67. Rimeikis, J. Laiškas B. Babrauskui. 1951. B. Babrausko laiškų fondas. LTSC. PLA (Čikaga).
68. Rimeikis, J. Laiškas J. Savickiui. Murnau. 1951, gruodžio 22. J. Savickio laiškų fondas. LTSC. PLA (Čikaga).
69. Rūkas, A. Laiškas P. Andriušiui. Reutlingenas. 1947, gruodžio 6. F334-125, lap. 7. P. Andriušio fondas. MAB RS.
70. Santvaras, S. Laiškas B. Kalvaičiui. 1948. LTTD archyvas. LTSC. PLA (Čikaga).
71. Spausdinama // Kaupas, J. Doktoras Kripštukas pragare. – Freiburgas : P. Abelkio lietuviškų knygų leidykla, 1948. – P. 191.
72. Šulaičiai. Laiškas P. Andriušiui. 1949. P. Andriušio fondas. F334-139, lap. 15. MAB RS.
73. Šulaitis, P. Laiškas P. Andriušiui. 1947, gruodžio 30. P. Andriušio fondas. F334-139, lap. 13. MAB RS.
74. Šulaitis, P. Laiškas P. Andriušiui. Augsburgas, 1948, sausio 20. P. Andriušio fondas. F334-139, lap. 14. MAB RS.
75. Švietimo valdybos KKK 1947 m. vasario 2 d. posėdžio protokolas. Knygų leidimo komisija. V-Šviet. V-A-2-17. LTSC. PLA (Čikaga).
76. Tradicinis lietuviškojo žodžio menininkų pagerbimas // Mūsų kelias. – Dillingenas. – 1948, vas. 19, p. 5.
77. Trečiokas, V. Laiškas P. Andriušiui. Uchte. 1948, lapkričio 22. P. Andriušio fondas. F334-142, lap. 1. MAB RS.
78. Tremtinio vadovas: [planas]. LTB Vyr. Komitetas. V-LTB VYR. K-AS-1-1. LTSC. PLA (Čikaga).
79. Tremtinių inžinierių veikla // Mūsų kelias. – Dillingenas. – 1947, birž. 12, p. 4.
80. Tremtinių literatūra // Žibintas. – Grevenas. – 1946, saus. 20, p. 8.
81. V-ANGL. 2-1. LTSC. PLA (Čikaga).
82. VADE MACUM PER LITHUANIAM: [planas]. V-HANAU-10-1. Spauda. LTSC. PLA (Čikaga).
83. Varkala, P.B. Laiškas J. Brazaičiui. Londonas. 1949, sausio 6. Lietuvių tremtinių žinios. V-PROF. J.BRAZA-1. LTSC. PLA (Čikaga).
84. Vaitkus, M. Laiškas M. Gimbutienei. Kelheim. 1948, kovo 28. M. Gimbutienės archyvas. F154-473. VUMB RS.
85. Vasiliauskas, A. Prašymas. 1948, vasario 25. LTB KT statutai, taisyklės ir kiti bendraraščiai, susirašinėjimas 1949. V-AUGS.2-4. LTSC. PLA (Čikaga).
86. Žvilgsnis į vienerių metų varnas kultūros bare // Tremtis. – Memmingenas. – 1951, rugpj. 8, p. 4.

Summary

Non-existent Bibliography: Bibliographic List of Books Planned to be Published, Prepared for Publication and Submitted to Publication by Lithuanian Displaced Persons (DP)

Remigijus MISIŪNAS

A small (about 60 000 people) Lithuanian displaced persons (DP) community in Western Europe in 1945–1952 was distinguished for various activities, including book publishing. Over one thousand books were published by a great number of publishers who worked in various countries of Western Europe. But for different reasons quite a lot of manuscripts, prepared in 1945–1952, remained unpublished. Information collected from varied sources shows that there were several hundred of them. Mostly it

was fiction, textbooks, information literature in foreign languages, and other editions. Part of those manuscripts were published during the 50ies, when USA became the center for Lithuanian immigrants, ex DP, and also the center of Lithuanian publishing. Others were published later, some of them even after 1990, when Lithuania recovered its independence. But there are some manuscripts, which lost their relevance and were left unpublished. Nevertheless, they testify to the publishers' ideas.